

■ Litteraturöversikter

Broman, Anders, 2009. *Att göra en demokrat? Demokratisk socialisation i den svenska gymnasieskolan*. Karlstad: Karlstad University Studies 2009: 41.

JOAKIM EKMAN¹

Finns det svensk forskning om politisk socialisation? För tio år sedan skulle nog de flesta ha svarat "nej" på den frågan. Enbart ett fåtal studier inom detta fält kunde då identifieras (se Johansson 1985; Westholm et al. 1990; Westholm 1991; Denk 1999). Mycket har dock förändrats sedan dess och utan att göra en höna av en fjäder skulle jag vilja påstå att när Anders Broman hösten 2009 lägger fram sin doktorsavhandling på temat demokratisk socialisation i den svenska gymnasieskolan, ligger han helt rätt i tiden. Riksbankens Jubileumsfond har helt nyligen beviljat medel åt ett stort multidisciplinärt forskningsprogram om politisk socialisation (se *Statsvetenskaplig tidskrift* nr 1, 2009), där en hel rad doktorander i skrivande stund arbetar på sina avhandlingar. Den stora internationella studie som hjälpte till att vitalisera den statsvetenskapliga forskningen om skolans demokratifostrande funk-

tion – *Civic Education Study* från 1999 (se Torney-Purta 2001; Ekman & Todosijevic 2003; Almgren 2006; Ekman 2007) – har fått en uppföljare som kallas *International Civic and Citizenship Education Study* (ICCS) och som igen genomförs av *International Association for the Evaluation of Educational Achievement* (IEA). Skolverket kommer under 2010 att skriva huvudrapporten för den svenska delen av ICCS, vilken kommer att fördjupas av forskarrapporter. Vetenskapsrådets utbildningsvetenskapliga kommitté (UVK) tilldelade dessutom hösten 2009 medel till ett nytt statsvetenskapligt/ pedagogiskt forskningsprojekt för att studera den svenska skolans "institutionella karaktär" och dess effekter på elevernas medborgarkompetens (sambandsengagemang, kunskap om politik och samhälle, samt demokratiska värderingar). Även om vi betraktar alla dessa kommande arbeten som blygsamma tillskott, är det ändå i den lilla värld som svensk statsvetenskap utgör tillräckligt för att göra ett avtryck. Politisk socialisation framstår plötsligt som ett levande forskningsfält i Sverige.

Avhandlingens innehåll

Anders Bromans avhandling undersöker skolans roll som en "demokratisk socialisationsagent". Den svenska skolan har ett uttalat demokratiskt uppdrag, vilket Broman tydliggör i avhandlingens andra kapitel, i en genomgång av skolans styrdokument (som Skollagen, Läroplanen för gymnasieskolan och Kursplanen för samhällskunskap). Detta uppdrag saknar dock ett tydligt innehåll, utan är snarare öppet för olika tolkningar på lärar- och klass-

---

1 Joakim Ekman är docent i statsvetenskap och verksam vid Södertörns högskola samt inom forskningsprogrammet *Youth & Society* (YeS) vid Örebro universitet. Anmälan bygger på författarens fakultetsopposition på Anders Bromans doktorsavhandling, vilken lades fram till offentlig granskning den 16 oktober 2009 vid Karlstads universitet.
E-post: joakim.ekman@sh.se

rumsnivå. Skollagens portalparagraf talar om att ”verksamheten i skolan skall utformas i överensstämmelse med grundläggande demokratiska värderingar”. I läroplanen för gymnasieskolan (Lpf 94) sägs att det offentliga skolväsendet ”vilar på demokratins grund”, och att skolan ”har en viktig uppgift när det gäller att förmedla och hos elever förankra de värden som vårt samhällsliv vilar på”. Dessa värden radas sedan upp: det handlar bland annat om individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet, och med referens till ”den etik som förvaltas av en kristen tradition och västerländsk humanism” sägs det att förmedlingen och förankringen ska ske ”genom individens fostran till rättskänsla, generositet, tolerans och ansvarstagande”. I den gällande kursplanen för samhällskunskap slås det fast att ”skolan skall i sin undervisning i ämnet samhällskunskap sträva efter att eleven omfattar och praktiserar demokratins värdegrund och förstår hur olika perspektiv och ideologier ger olika sätt att uppfatta samhället”.

Broman uppmärksammar oss på att sådana vaga formuleringar samtidigt inte döljer det faktum att styrmedlen också innehåller en rad potentiella motsättningar, som den mellan det neutrala åsiktspluralistiska målet och det normativa demokratiskt värdeförmedlande målet, eller den mellan skolans kunskapsuppdrag och dess demokratiuppdrag. Inom parentes kan det nämnas att skolböckerna hamnar lite i skymundan i den aktuella avhandlingen. Hur ser till exempel relationen ut mellan ”styrmedlens” demokratibild och den bild som framträder i läromedlen?

I kapitel 1 i avhandlingen ges en kortfattad översikt av vad som tidigare skrivits om skolan som en socialisationsagent eller demokratiförmedlare. Här visar Broman att det faktiskt råder lite delade me-

ningar inom den internationella forskningen om skolans relativa betydelse för de unga medborgarnas politiska förhållningssätt. Vissa menar att skolan är viktig härvidlag, andra ser skolan som ganska betydelslös. Det finns dock betydande kunskapsluckor, och särskilt skulle vi behöva just panelstudier för att få en bättre bild av skolan som en demokratisk socialisationsarena. Jag instämmer i Bromans karaktäristik av denna litteratur som varandes ”i behov av utveckling”.

Avhandlingens syfte, såsom det formuleras på sid 15, är därför att bidra till vår förståelse av den demokratiska socialisationsprocessen och särskilt den betydelse som skolan kan ha i denna process. Den övergripande frågeställningen lyder: Vilken effekt har undervisning om politik och demokrati på gymnasieelevers demokratiska orientationer? Genom att se på ett urval av gymnasieungdomar och deras förhållningssätt före och efter att de läst kursen *Samhällskunskap A*, vill Broman alltså uttala sig om den eventuella effekten av en specifik typ av undervisning. För att uppfylla detta syfte används fyra preciserade forskningsfrågor:

1. Hur förändras ungdomars demokratiska orientationer under gymnasiekursen Samhällskunskap A?
2. Sker förändringar i den önskade riktningen enligt skolans demokratiska uppdrag?
3. Är gymnasieskolan en stark eller svag demokratisk socialisationsagent?
4. Vilka faktorer på agentnivå och individnivå har betydelse för utfallet?

Det är också värt att understryka att studien fokuserar på *förändring* av demokratiska förhållningssätt hos eleverna. Det är alltså inte i första hand *nivåerna* av demokratistöd och så vidare som är det intressanta. Andra studier, som Skolverkets *Ung*

i *demokratin* (2001; 2003) har redan kartlagt detta.

Mer specifikt består Bromans undersökning dels av en panelstudie (en enkätundersökning vid två mättillfällen), dels av en lärarundersökning. Idén är mäta elevernas demokratiska förhållningssätt före och efter att de läst kursen Samhällskunskap A, vilken sträcker sig över två terminer. Totalt undersöks tre gymnasieskolor och 16 klasser med sammanlagt 396 elever som under 2004–2005 läste kursen Samhällskunskap A. Till detta kommer en kontrollgrupp om två klasser med 28 elever. Lärarundersökningen består av intervjuer med 12 gymnasielärare på de aktuella skolorna. Det finns en viss variation i typen av gymnasieprogram som undersöks. De flesta klasser (10 st) läser på samhällsprogrammet, och 11 av klasserna läser Samhällskunskap A under sitt första gymnasieår. I panelstudien är bortfallet på cirka 27 procent, vilket reducerar undersökningsgruppen till 290 elever (vilka besvarade enkäten vid båda mättillfällena). Bortfallsanalysen visar att bortfallsgruppen tycks likna undersökningsgruppen, i egenskaper och attityder.

Vad händer då mellan de två mätpunkterna? Sker någon förändring av elevernas demokratiska förhållningssätt? Broman har strikta kriterier: bara en signifikant höjning eller sänkning av medelvärdet för stödet till vardera av de fyra aspekterna av elevernas demokratiska förhållningssätt som här undersöks (intern och extern *efficacy*, demokratisk förpliktelse och vertikalt förtroende) skulle indikera att demokratisk socialisation ägt rum. Om skolan ska kunna anses vara en generell socialisationsagent krävs också att en majoritet av eleverna förändras i samma riktning.

Så är dock inte fallet. Broman hittar ingen generell skoleffekt eller undervisningseffekt, med de kriterier som används här.

Vad som ”händer” är istället att förändringen av attityder eller demokratiska ”orientationer” sker till lika stor del i positiv som i negativ riktning. Mätt på detta vis framstår inte skolan eller undervisningen i Samhällskunskap A som en särskilt stark socialisationsagent. Samtidigt finns vissa tendenser till en socialisations-effekt i önskad riktning, för specifika orientationer, mest tydligt i fallet *intern efficacy* eller politisk självtillit.

Vad gäller lärarnas roll, framkommer inte någon entydig bild. Avhandlingens kapitel 6 visar att lärarna är överens om grunddragen i det demokratiska uppdraget, men att de ser lite olika på de praktiska möjligheterna att utföra uppdraget. Bromans sammanfattande analys visar dock inte på något entydigt mönster vad gäller effekten av ”lärarkategorierna” eller de enskilda lärarna. Enskilda lärare tycks samtidigt kunna fylla en kompensatorisk roll, i de fall där ingångsvärdena är låga.

Broman analyserar också elevernas individuella egenskaper (som socioekonomiska resurser och familjebakgrund, politiska preferenser, och övrig tänkbar påverkan). Undersökningen visar att elevernas förhållningssätt till demokratin förändras över den aktuella mätperioden, vilket alltså indikerar instabilitet snarare än att ge stöd åt beständighetstesen. Gymnasietiden bör därför betraktas som ”motlagliga år” när det gäller tillägnet av politiska förhållningssätt, menar Broman.

Vad gäller alternativa socialisationsagenter, framträder inte heller någon entydig bild. Som man kunde ana från tidigare studier är detta med elevernas socioekonomiska bakgrund en tänkbar förklaringskandidat. Ellen Almgren (2006) har exempelvis visat att föräldrarnas utbildningsnivå har stor betydelse för elevernas demokratikunskaper. Den socioekonomiska förklaringen tycks vara viktig också här,

men det handlar inte om någon faktor som har betydelse för *samtliga* aspekter av elevernas demokratiska förhållningssätt. Broman kan åtminstone visa att det inte finns någon annan enskild faktor eller socialisationsagent som framstår som *starkare* än skolan, av det som här har kunnat kontrolleras för. Det är istället en sammansatt eller komplex bild som presenteras.

Frågan om alternativa socialisationskontexter

En svaghet i avhandlingen har att göra med just kontrollen av alternativa socialisationskontexter. Broman är inte omedveten om problemet:

Under de cirka åtta månaderna mellan de två undersökningstillfällena kan det förstås ske saker utanför klassrummet och samhällskunskapsundervisningen som påverkar ungdomarnas demokratiska orientationer. Problemet är svårt att kontrollera; de olika kontroll- och interaktionsvariabler som används kan i viss utsträckning, men inte helt, kontrollera problemet (Broman 2009: 92).

Enligt min mening skulle problemet ha kunnat förminskas ytterligare i denna avhandling, genom att helt enkelt inkludera fler frågor i elevenkäten. Enkäten är väldigt kort, så någon risk för en *fatigue*-effekt är osannolik. (En pilotstudie eller test av enkäten hade kunnat hjälpa författaren att se vad som varit möjligt härvidlag.) Med fler frågor hade Broman på ett bättre sätt kommit åt alternativa socialisationskontexter. Jag skulle exempelvis gärna ha sett en något bättre täckning av diskussionsklimatet i hemmet, bland kamraterna samt i klassrummet. Just det sistnämnda har visat sig vara nog så viktigt och intressant i relation till elevernas demokratiska attityder och förhållningssätt. I den utbild-

ningsfilosofiskt orienterade litteraturen betonas ofta att en skolmiljö präglad av mångfald, öppenhet och samtal har stor betydelse för elevernas möjligheter att utveckla demokratiska och toleranta värderingar och förhållningssätt (Larsson 2007; Englund 2003; Gutmann & Thompson 1996; jfr Almgren 2006; Ekman 2007).

Rent generellt tycker jag också att mediekontexten och kamratkretsen täcks in på ett något bristfälligt sätt, och kanske likaså föreningsaktivitetens *intensitet*. Medieaspekten täcks in av *en* fråga i enkäten, som dock bara rör konsumtion av politiska nyheter via tidningar och etermedia. Ingenting frågas om till exempel Internetanvändning, vilket man kan förmoda är en viktig kanal för unga människor. Kompisgängens politiska karaktär mäts inte heller direkt. När det gäller föreningar eller organisationer som "socialiserare" tycker jag också att mätlogiken är lite ansträngd. Det som mäts är formell tillhörighet till partiernas ungdomsförbund (vilket vi nästan vet på förhand kommer att vara lågfrekvent), partiidentifikation och anhängarskap, alltså känslan av samhörighet (snarare än faktiskt medlemskap) till visst parti eller till viss rörelse. Men det hade väl varit mer logiskt att framför allt försöka mäta *intensiteten* i elevernas organisations- eller föreningsaktivitet? Det är väl rimligtvis så logiken borde vara: den elev som engagerar sig i någon rörelse eller organisation, och spenderar mycket tid på detta engagemang, kunde förväntas socialiseras politiskt i denna kontext.

En samlad diskussion om enkätinnehållet

Jag tycker vidare att det saknas en sammanhållen diskussion om innehållet i enkäten. Det förekommer motiveringar till enskilda frågor här och var, vilket dock

ger ett lite *ad hoc*-mässigt intryck. Ibland hänvisas till Skolverkets undersökning *Ung i demokratin*, och strategin är då att replikera deras beprövade frågor, och ibland hänvisas det till SOM-undersökningarna, men ibland finns inga referenser alls, utan bara ett slags *face value*-resonemang, som att detta med att ”följa lagar” och ”betala skatt” är lämpliga mått på ”bundenhet till kollektiva beslut”. Det må så vara. Men mer konventionellt hade varit att tydligt ange frågornas bakgrund, med referenser till den som konstruerat frågorna och i vilka empiriska undersökningar de har använts. Är det andras eller egna konstruktioner? Om det är andras frågor, har de tidigare testats på unga medborgare eller bara på en vuxen population? Vilka aspekter vill man komma åt med de olika frågorna? Det mesta av denna information finns i avhandlingen, men inte i en samlad diskussion som jag hade förväntat mig, i kapitel 5 (där det till exempel talas lite allmänt om systematiska mätfel) eller möjligtvis i ett appendix. Nu kommer en stor del av detta fortlöpande i den empiriska analysen i kapitel 7, men jag menar alltså att en sammanhållen diskussion av instrumentet hade varit att föredra.

Det som ska förklaras

I kapitel 2 görs en sammanfattning i sju punkter av innehållet i skolans styrmedel, främst Skollagen, Lpf 94, och kursplanen för samhällskunskap. Jag läser detta som ett sätt att sammanfatta avhandlingens beroende variabel – elevernas demokratiska kompetens eller förhållningssätt, lite förenklat. På sid 44 skriver Broman: ”Med anledning av avhandlingens syfte är det naturligt att den tänkta socialisationsagenten och dennes uppdragsgivares definition av demokrati också utgör avhand-

lingens grundläggande demokratidefinition.”

Jag tycker dock att det finns en viss oklarhet här: hur ska vi egentligen se på förhållandet mellan författarens sammanfattning av det demokratiska uppdragets innehåll (de sju punkterna på sid 43) och de fyra aspekter av demokratiska förhållningssätt som presenteras på sid 57: *demokratisk förpliktelse*, *extern efficacy*, *vertikalt förtroende* samt *intern efficacy*? Dessa fyra senare aspekter blir en viktig del av avhandlingens analysram, det som konstituerar den beroende variabeln. Men hur hänger dessa samman med de sju punkterna? I kapitel 8 återkommer de sju punkterna som ”förväntningar”, och kopplas till de fyra aspekterna, men jag tycker alltså att det finns en viss *otydlighet* här. Min osäkerhet förstärks en aning då det samtidigt finns en annan uppsummering, på sid 37, om innehållet i just kursen i Samhällskunskap A: demokratiska *värderingar*, demokratiska *idéer* samt demokratiska *processer*. I figuren på sid 41 ser det ut som om dessa tre etiketter är det som ska få sammanfatta avhandlingens beroende variabel.

Och vidare, om det nu är så att ”de fyra aspekterna” ska täcka in ”de sju punkterna”, skulle man inte kunna ha vissa invändningar mot hela *logiken* i upplägget? Jag tänker så här: om de sju punkterna egentligen handlar om en – i och för sig väldigt fin – uppsummering av innehållet i det som vi kan förstå som ”skolans demokratiska uppdrag”, är inte detta då samtidigt någonting ganska omfattande? Det handlar om det resultat som Skolverket och politikerna uppfattar som önskvärt efter avslutad grundskola och gymnasieskola (eller i alla fall för hela gymnasieperioden). Och i så fall, är inte det någonting som borde mätas under hela denna process, som sträcker sig över flera år? Är det rimligt att förvänta sig en förändring i po-

sitiv riktning på allt detta, under den tidsperiod (två terminer) som avhandlingen täcker in? Det som mäts här avser den specifika effekten av just kursen Samhällskunskap A – och borde då inte utfallsvariabeln ha formulerats i närmare relation till detta?

Vad förmår skolan?

Man kan alltså ha vissa synpunkter på delar av innehållet i denna avhandling. Samtidigt är det bestående intrycket mycket positivt. Det handlar om ett grundligt akademiskt hantverk. Sammantalet visar Bromans avhandling att skolans undervisning om politik och samhällsfrågor inte tycks ha den entydiga effekt på ungdomars demokratiska förhållningssätt som man ibland har sagt eller trott i tidigare forskning. En förändring i elevernas förhållningssätt till demokratin kan förvisso påvisas, men i både positiv och negativ riktning. Skolan tycks inte ha den nyckelroll i detta avseende som politikerna gärna vill tro. Andra saker har också betydelse, inte minst socioekonomiska faktorer! Samtidigt kan skolan i specifika fall spela en viktig roll – men socialisationseffekten är villkorad i så fall. Den empiriska undersökningen ger oss en klarare bild av skolan som demokratiförmedlare. Det är på det viset en viktig och intressant avhandling.

Samtidigt duger det inte! Jag talar nu inte om Bromans avhandling, utan om svensk forskning om politisk socialisation. Bromans avhandling fyller sitt syfte och lämnar ett viktigt bidrag på det viset att den hjälper oss att se mer realistiskt på vad skolan egentligen *kan* göra i relation till sitt demokratiska uppdrag. Titeln på avhandlingen hade mycket väl kunnat vara: ”Vad förmår skolan?”

Men jag skulle gärna se att Bromans studie fick sätta punkt för ”den gamla forskningen” om politisk socialisation. Vi kan inte längre nöja oss med att fokusera på en eller två socialisationskontexter åt gången, utan måste ha en multikontextuell ansats. Det ställer naturligtvis högre krav på framtida undersökningar, och inte minst är det en resursfråga. Men det vore dumt att fortsätta som tidigare och kartlägga en socialisationskontext i taget: skolan, media, kamratkretsen, familjen, föreningslivet – jag föreställer mig att alla sådana studier kommer att ha en sak gemensamt. De kommer alla att säga vad Broman säger, alltså att den fokuserade socialisationskontexten *i sig* inte kan förklara allt, utan att andra faktorer (socialisationskontexter) också har betydelse. Även om vi i slutändan skulle få minst en doktorsavhandling för varje relevant kontext, skulle detta inte räcka. Vi skulle fortfarande sakna en bild av hur olika kontexter förhåller sig till varandra, hur den interkontextuella dynamiken ser ut. Vad som behövs är studier som kombinerar fler socialisationskontexter i en och samma analys (jfr Amnå et al. 2009). Samtidigt ska det sägas att om vi, som Broman, ändå av resursskäl måste undersöka någon enskild politisk socialisationskontext, är skolan (också i framtiden) ett rimligt val. Den har en särställning, just på grund av möjligheterna till politisk styrning.

Det är också dags att sätta punkt för föreställningen om politisk socialisation som en envägsprocess, där en viss aktör (en ”socialisationsagent”) överför ett visst innehåll på en viss målgrupp. Hela den statsvetenskapliga begreppsapparaten inom detta fält framstår som föråldrad. Pedagogisk, utvecklingspsykologisk och medie- och kommunikationsvetenskaplig forskning kan här visa vägen. Det vore vettigare att anlägga ett *agency*-perspektiv

på hela processen, där individen betraktas som aktiv och delaktig i sin egen socialisation.

Avslutningsvis skulle jag vilja säga att Bromans doktorsavhandling är ett välskrivet, ödmjukt reflekterande och pedagogiskt bidrag till svensk socialisationsforskning. Jag ser fram emot fler arbeten från Anders Broman till denna diskussion. Avhandlingens tydliga resonemang hjälper oss att reflektera inte enbart över skolan som en politisk socialisationskontext, utan väcker även viktiga frågor och funderingar om hur olika socialisationskontexter kan tänkas förhålla sig till varandra.

Litteraturförteckning

- Amnå, Erik, Ekström, Mats, Kerr, Margaret & Stattin, Håkan, 2009. "Political socialization and human agency. The development of civic engagement from adolescence to adulthood", *Statsvetenskaplig Tidskrift* 2009, årg 111 (1), s 27-40.
- Almgren, Ellen, 2006. *Att fostra demokrater. Om skolan i demokratin och demokratin i skolan*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Broman, Anders, 2009. *Att göra en demokrat? Demokratisk socialisation i den svenska gymnasieskolan*. Karlstad: Karlstad University Studies 2009: 41.
- Denk, Thomas, 1999. *Värnpliktsutbildningen – en politisk socialisationsagent?* Karlstad: Karlstad University Studies 1999: 10.
- Ekman, Joakim & Todosijevic, Sladjana, 2003. *Unga demokrater. En översikt av den aktuella forskningen om ungdomar, politik och skolans demokrativärden*. Stockholm: Myndigheten för skolutveckling.
- Ekman, Tiina, 2007. *Demokratisk kompetens: om gymnasiet som demokratiskola*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- Englund, Tomas, 2003. "Skolan och demokratin – på väg mot en skola för deliberativa samtal?" i Jonsson, Britta & Roth, Klas (red), *Demokrati och lärande. Om valfrihet, gemenskap och övervägande i skola och samhälle*. Lund: Studentlitteratur.
- Gutmann, Amy & Thompson, Dennis, 1996. *Democracy and Disagreement. Why Moral Conflict Cannot be Avoided in Politics and What Should be Done About It*. Cambridge: Belknap Press.
- Johansson, Olof, 1985. *Ungdom och massmedia: om sambandet mellan medieanvändning och ungdomars politiska kunskaper och värderingar*. Umeå: Statsvetenskapliga institutionen, Umeå universitet.
- Larsson, Kent, 2007. *Samtal, klassrumsklimat och elevers delaktighet – överväganden kring en deliberativ didaktik*. Örebro: Örebro Studies in Education 21.
- Torney-Purta, Judith et al., 2001. *Citizenship and Education in Twenty-eight Countries*. Amsterdam: IEA.
- Ung i demokratin. En studie av ungdomars demokratiska kompetens*, 2001. Stockholm: Skolverket.
- Ung i demokratin. Gymnasieelevers kunskaper och attityder i demokrati- och samhällsfrågor*, 2003. Stockholm: Skolverket.
- Westholm, Anders, Lindquist, Arne & Niemi, Richard G., 1990. "Education and the Making of the Informed Citizen: Political Literacy and the Outside World", i Ichilov, Ovit (red), *Political Socialization, Citizenship Education and Democracy*. New York: Teachers' College Press.
- Westholm, Anders, 1991. *The Political Heritage. Testing Theories of Family Socialization and Generational Change*. Uppsala: Uppsala universitet.

Prenumerera på Statsvetenskaplig tidskrift!
www.statsvetenskapligtidskrift.se